ORTAK SIR KALIPLARIMIZ: TÜRK DÜNYASI BİLMECELERİ ÜZERİNE*

Our Collective Enigma Patterns: On Riddles of Turkish World

Dr. Dilek TÜRKYILMAZ**

ÖZ

Bu çalışmada bilmece türünün çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tanımlarından birkaçı, türün kendisini tanımlayan örneklerle birlikte verilmiş, terimin Türk dünyasındaki karşılıkları bilmecelerin kökeni ve mitolojiyle olan bağı üzerinde durulmuştur. Türk dünyası ölçeğinde, tarihsel ve güncel yazılı kaynaklardan taranarak binlerce bilmece arasından derlenen yedi yüz civarında bilmecenin cevap, yapı ve düşünce benzerliği ortaklığı bir ölçüt olarak kullanılarak tematik sınıflandırılmaya gidilmiştir (burada verilecek örnekler tematik tasnife sokulmadan sınırlı sayıda olacaktır). Böylelikle bu çalışmayla Türk dünyasının ortak kültürel mirasının belirlenmesine ve diğer *konuşmalık* türlerle birlikte bu tür ortaklıkların kemiyet ve keyfiyet bakımından yapılacak daha gerçekçi değerlendirmelerin önünü açabilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Bilmece**,** Türk dünyası, ortak bilmeceler

ABSTRACT

In this paper some definitions of the riddle type by several researchers are presented together with definitive samples and the synonyms of the term in the Turkish world, the origin of the riddle type and its relation with mythology are focused on. On the scale of the Turkish world, among thousands of riddles approximately seven hundred have been compiled by scanning historical and contemporary written sources of texts. Selected riddles have been thematically classified by using respond, structure and mentality resemblance as a criterion (the samples given in this paper are in limited number are not classified). This paper aims to contribute to the determination of the common cultural heritage of the Turkish world and also contribute to new evaluations of such commonalities together with other spoken text types in terms of quality and quantity.

Key Words

Riddle, Turkish world, common riddles

Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bilmeceler, dünya folklorunun olduğu gibi, Türk folklorunun da en yaygın ve zengin türlerindendir. İnsanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü ürünlerden biri olan bilmece, kavram olarak üzerinde durulmasına rağmen, tanım olarak üzerinde pek durulmayan bir türdür. Yabancı araştırmacıların bu türle ilgili pek çok tanım yapmış olmalarına karşılık, ülkemizde araştırmacıların pek çoğu Şükrü Elçin tarafından yapılan *"Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir"* (Elçin 1989: 1) şeklindeki tanım üzerinde durmuşlardır.

Büyük bir bilmece külliyatı hazırlayan İlhan Başgöz ve Andreas Tietze ise yayımladıkları çalışmalarında, bir tarif denemektense bilmeceyi tanıtacak olan öğeler üzerinde etraflıca durmaya özen göstermişlerdir. Ancak bu çalışmanın tanımlar bahsinde İlhan Başgöz'ün Pertev Naili Boratav'la beraber, 1964 yılında yayımladıkları makalede ["Les Devinettes", *Philologiae Turcicae Fundamenta*

* Bu makale, 2007 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığım "Türk Dünyasında Bilmece" başlıklı basılmamış doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

** Eskişehir Osmangazi Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, dturkyilmaz74@hotmail.com

II] yapmış oldukları ve bilmecenin şiirsel yapısına dikkat çekilen bir tanım verilmiştir. *"Sözlü edebiyat türlerinden biridir, şiirsel bir klişe içinde karşılık bekleyen bir küçük sorudur. Çok defa nesneyi veya ilkeyi tek bir kelime ile ifade eder. Metinde verilen ipuçları ile bu nesnenin bulunması söz konusudur"* (Başgöz-Tietze 1999: 2).

Türk dünyasında da bilmece hakkında pek çok tanım yapılmıştır.[1] Bu tanımlar içerisinde en yetkin olanlarından biri de Azeri araştırmacı Paşa Efendiyev'in, sözlü edebiyat geleneğinin türlerini incelediği çalışmasında bilmece için yaptığı *"Tapmaca, halg edebiyatının en geniş yayılmış janrlarından biridir. Tapmaca bu veya diğer eşya, hadise ve mefhum haggında yaranır. Hemin eşya ve hadisenin bir elameti, bir keyfiyyeti dolayı yolla söylenilir, başga cehetleri ise gizli sahlanılır... Tapmaca insanların düşüncesini yohlamag megsed ile düzeldilen bu veya diğer hedise ve eşyanın poetik tesviridir"* (Efendiyev 1981: 103-104) şeklindeki tanımdır.

Batı dünyasında da bilmece hakkında birçok tanım yapılmıştır.[2] Bunlar içinde bilmecelerin yapısal özellikleriyle ilgili çalışmaları olan, Robert Georges ve Alan Dundes'in yaptıkları tanım dikkat çekicidir. *"Bilmece içinde bir veya birden fazla betimleyici öğe olan ve bunlardan iki tanesinin karşıtlık içinde bulunabileceği geleneksel bir sözlü anlatımdır."* (Georges-Dundes 1963: 116)

Sözlü kültür toplumlarının düşünce dünyasını açıklayan ve bu toplumlara soru üretmeyi ve cevap bulmayı öğreten bilmecelerin, bir anlamda kendilerini tanımladıkları, cevabı bilmece olan örneklerine ise çeşitli Türk lehçelerinde şu şekilde rastlanmaktadır:

ttü	Dağlardan taşlardan Canlıdan, cansızdan; Yiyilir, içilirden; Yiyilmezden içilmezden; Ben söyleyeyim sen bil
dlrm	Âzımda bi zembil İçimde gödebil Ben süleyem sen de bil.
kklp	Akıllığa aytsam Oyladı da bildi Akılsıza aytsam Tıñladı da küldi
özbk	Oyın oyın oyınım Köngül açar tuyunım
lbnr	Biy kaya biy cık! Big agyik biy sak! Bu elem saña oynamas, Hay kişi munu ataita
kırm	Akıllığa ayttım Tüşündü de bildi Akılsızğa ayttım Dinledi de güldü
tatr	Yugaltkan eyberen tügel Ezlemiyçe tapmıysıñ *** Akıllıga eyttem Uyladı da belde Akılsızga eyttem Tınladı da kölde
kazr	Gara atı yağladım Gaya dibine bağladım

Tarif eskilerin ifadesiyle "efrâdını câmi, ağyârını mani" olmalıdır. Ancak sosyal bilimler gibi dinamik alanlarda böylesi bir tanımın yapılmasının zorluğu da ortadır. Öte yandan bilmecelerin, bir tür olarak sahip olduğu özellikleri büyük ölçüde bünyesinde toplamış oldukları da bir gerçektir. Bu bakımdan terimi bütün boyutlarıyla ortaya koyacak kapsamlı ve dolayısıyla biraz da uzun bir tanım ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bununla beraber yukarıda temas edilen şartlarda göz önünde bulundurularak terimi şu şekilde tarif etmek mümkündür.

Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az

çok bünyesinde barındırıp, manzum veya mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını buldurmayı hedefleyerek soran; cevabı ise "çoğu kez" tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş; "pek çoğu" şiirsel bir ifadeye sahip ve "çoğu" kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır (Türkyılmaz 2007: 22).

Diğer anonim türler gibi bilmece türünün de izleri eski zamanlara kadar sürülebilir. Yazılı edebiyatımızda bilmecelerle ilgili ilk kayıtlara Divânü Lûgati't-Türk'te rastlanmaktadır. XI. yüzyılda Arapça olarak yazılan, örnek metinlerin Türkçe olarak verildiği ve Türk kültür tarihinin en eski ve değerli yazılı kaynağı olan bu eserde hiçbir bilmece metni, örnek olarak gösterilmediği için o devrin bilmeceleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Ancak Divân'da *taP-* [*buL-*] fiil kökünden türetilen *tabuzg*, *tabuzgu neng* (Atalay 1992, I: 489), *tabuzguk* (Atalay 1992, I: 502), *tabzug* (Atalay 1992, I: 462), *tabzuguk*, *tabuzdum* (Atalay 1992, I: 462), *tabuzguk*, *tabızdı* (Atalay 1992, II: 164) gibi birtakım kelimeler tespit edilmiştir. Hiçbir örnek metin olmasa da Divân'da "tabuzdı" kelimesinin "ol manğa söz tabuzdı" (o bana bilmece sordu) şeklinde izah edilmesinden bilmecenin Türkler arasında XI. yüzyıl eğlenceleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca "tabzug" kelimesinin "halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece" biçimindeki izahından da, bilmecelerin bugün olduğu gibi çocuklar arasında söylenegelen bir ürün olmadığını, halkın birbirini bilmecelerle sınamaya çektiğini anlıyoruz. Abdülkadir İnan'ın (1987: 354) bir tespitine göre, derlemeye dayalı ilk Türk bilmecelerini ihtiva eden, Kıpçak dil sahasının ürünü Codex Cumanicus'taki, Tap tap tamızık/ Tamadırgan tamızık/ Kölegesi bar/ Köyedırgan tamızık şeklindeki birinci bilmecenin ilk dizesindeki "tamızık" kelimesi de bilmece anlamına gelmektedir.

Bütün Türk dünyasında yaygın ve sevilen bir tür olan bilmeceler için Türklerin kullandıkları terimler de, temel de "taP- ve biL- gibi birkaç köke bağlı" (Sakaoğlu 1979-1983: 230) olmakla beraber oldukça farklılıklar göstermektedir. Türk dünyasında bilmece kelimesinin karşılığı olarak tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, tavısak, bilmaca, tapmaca, tabışmak, yomak, yumak, elbergen comak, jumbak, matal, tıvızık, taabırın, tepişmak gibi çok çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bunların dışında Türk dünyasının bazı bölgelerinde commok, cumak, gomak, gombak, zomak gibi terimlerde bilmece karşılığında kullanılmaktadır. Anadolu sahasında ise en yaygın olarak kullanılan terim ise biL- fiil kökünden bilmece terimi olmakla birlikte, başka terimlerin kullanıldığına da rastlanmıştır. Asal, asal sorma, askı, atlı hekat, atlı mesel, bağlama, bilmaca, bilmece söyleşme, bilmeli matal oyunu, bulmaca, düğün, düzmece, elçim, fıcık, gazelleme, hikâye, masal, mat, mesel, mesel vurma, metal, metel söyleşme, tanıtmaca, tanıtmalı hekat, tatmaca, bunlardan bazılarıdır.

Bilmecelerin şekil ve muhteva yönünden son derece basit ve sade görünen oldukça eski bir tarihi vardır. Araştırmacılar bilmecelerin bir kısmının, henüz toplumların inkişafının ilkel aşamalarında teşekkül etmiş mit, efsane ve merasimlerle ilgisi olduğunu söylemişlerdir. Mitoloji okulunun üyelerinin çoğu, bilmecelerin mitlerle ilgili olduğunu iddia etmekteydiler. A. N. Afanasyev, bilmeceyi eski Slavların mit ve efsaneleriyle öğrenmiş ve bilmeceyi mitlerle ilişkilendirmiştir. O. F. Miller de aynı görüşü paylaşmıştır (Seyidov 1973: 145). Rus folklorist M. A. Rıbnikova'nın, bilmeceyi tanımladığı *"herhangi bir şeyin nasıl meydana geldiğinin neye yaradığının hayattaki göstergesidir"* şeklindeki

sözleri (Şahin 1995: 99), bilmecenin mite yakın karakteriyle ilgili çağrışımlarda bulunmaktadır. Bu tanım, Eliade'in (1993: 12-13) mit için söylediği *"mitler ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçeğin nasıl oluştuğunu veya meydana geldiğini anlatır, mitler daima bir yaratılışın öyküsünü ortaya koyar"* şeklindeki sözleriyle, son derece yakındır. Buna mukabil Andre Jolles bilmece ile miti birbirinin tam karşıtı olarak görür. Ona göre mit zihinde beliren soruların cevabı, bilmece ise karşılık isteyen bir sorudur (Başgöz-Tietze 1999: 7). Maranda da benzer bir yaklaşımla, bilmecelerin asıl işlevinin kurulu düzenin belirli alanlarını sorgulamak olduğunu, mitlerin işlevinin ise kurulu düzeni zorlamak gibi göründüğünü ifade eder (Maranda 1971: 52). Bilmecelerin mitolojiyle alakasını kurmaya çalışan araştırmacılardan biri de Tietze'dir. Tietze (1981: 75-91) Dağda deliman / Suda Süleyman ilk iki mısraıyla başlayan ve genellikle dört mısralı olan bilmecenin İslami döneme ait olduğu tespitini yapar. Daha sonra aynı bilmecenin Müslüman olmayan Hakas, Yakut, Tuva, Altay boyları arasındaki varyantlarını gören Tietze (1981: 89), bilmecenin mitolojiyle alakasını kurar. Ona göre Müslüman Türkler arasında ilk mitolojik manasını kaybeden bu bilmecenin ilk iki mısraında ifade edilenin, eski Türk inanç sisteminde kutsal sayılan dağın ve suyun efendisi anlamına gelmektedir.

Pek çok bilim adamına bilmecelerin mitik bir karakter taşıdığı fikrini veren diğer bir örnek metin Yunan mitolojisindeki Sfenks (Sphinks) hikâyesine bağlı olarak söylenen bilmecedir. Thalhammer (1983: 112) Sfenks bilmecesinin ortak bir diller ötesi bilmece geleneğinin ifadesi olması bakımından önemini vurgularken, bu bilmecenin Türkçe ve ortak Türkçe bilmece geleneği olup olmadığı hususunda ölçü olarak alınamayacağını söylemektedir.

Burada önemli olan iptidai devir insanlarının kendilerinin yarattığı dil yardımıyla nasıl iş yaptıkları, başta büyü, oyun gibi hünerlerini dil ile birleştirerek tabiatı, dinî şarkı, masal, bilmece gibi sözlü yaratıcılar ile nasıl kontrol ettikleri ve bu şekilde folklor türlerini faaliyete geçirdikleridir. Huizinga (2000) kültürün ve dilin oyundan doğduğunu, dolayısıyla bilmecelerin de, ilkel insanın evrenin düzeninin devamlılığı açısından sihirli bir güç bulduğu oyundan kaynaklandığını söylemektedir. İlkel insana göre sihirli bilgi (bilgi yarışması) ile gerçekleşen törenler evrenin devamlılığını teyit etmektedir. Bilmecelerin ilk örneklerini Brahmanların kutsal kitabı Rig Veda'daki dinsel ilahilerde bulmamızın nedeni de budur.

Şu halde bilmeceler bugünkü halini almadan önce, insanların içtimai hayatlarında gizlice konuşma, gizli dil, yani şartlı konuşma ihtiyacı duyulması noktasında meydana gelmiştir. Bu gizli dil, eski inanışlara, sihir, tabu ve mistik törenlere bağlı bir şekilde doğmuştur. İlkel kabilelerin dünya görüşünün sınırlı oluşu, tabiat içinde cereyan eden her tür hadisenin onların gözünde kutsallaşıp, tanrısallaştırıldığı herkesçe malumdur. Bugün bile pek çok kabilenin karanlık mağaralar, çölleşmiş ve bitki örtüsünden yoksun yüksek dağlar, tuhaf görünümlü çamur tepecikleri veya insanın yüz hatlarını andıran taşlara tapındıkları bilinmektedir[3]. Animizm yani canlandırmacılık, ilkel zamanların dini olarak belirdiğinde, insanlar doğadaki her unsuru kutsal birer ruh olarak değerlendirmişlerdir. Aslında son derece sıradan sayılması gereken bir deneyim, ilkel insanın hayatında birtakım sebeplerle (örneğin şimşek çakarken birden yıldırım düşmesi gökyüzüyle ilgili başka çağrışımlara sebep olmaktadır) aniden mistik bir deneyime dönüşmektedir (bkz. Levy-Bruhl 2006: 73-74). Ağacın, taşın, suyun, gökyüzünün bir gücü ve bir dili olduğu, söylenen her şeyin tabiatın iyeleri/ıssıları

tarafından duyulduğuna ve anlaşıldığına inanılmaktadır. Anadolu'da "yerin kulağı vardır" sözünde kendini hissettiren bu animistik anlayış bilmecelere çeşitli tabiat hadiselerinin canlı bir şey gibi tasvir edilmesi şeklinde yansımıştır. Cevabı rüzgâr olan, Ayağı yok kaçar/ Kanadı yok uçar ve cevabı ay veya güneş olarak değişen, Burdan vurdum baltanı/ Ordan çıktı haltanı/ Anam bir oğlan doğurdu/ Yerin göğün sultanı bilmecelerinde ilk bakışta teşbih ruhunun ağır bastığı düşünülebilir. Ancak dikkatli bir gözle bakıldığında bu bilmecelerde rüzgâr, ay ve güneşin erken dönemlerin tezahürü olarak canlı gibi tasavvur edildiğini görmek mümkündür. Kamlık döneminin sihirli, büyüsel ifadelerinin korunduğunu şu bilmecede de görmek mümkündür. Kazan Tatarlarına ait yılan bilmecesinde İsanbet (1970:9), eski yılan büyüsü ile ilgili sihir sözlerinin izlerini bulmaktadır.

Taba taba tabalama
(Tava tava tavlama)
Taba arkılı yurgalama
(Tava ile koşturma)
Aygır kürsen keşneme
(Aygır görsen kişneme)
Keşe kürsen taşlama
(Kişi görsen dişleme)

"Tava tava" sözlerini, Tatarların demirin sihir gücüne olan inançlarıyla açıklayan İsanbet, bu sözlerle yılanın sakinleştirilmeye çalışıldığını, bu büyüsel sözlerle yılanın hipnozlandığını söylemektedir. Bilmecelerin mitolojik dönemlerin ürünleri olduğunu gösteren, bu dönemlere ait unsurlar ve inançlar barındıran bir Azeri bilmecesinde de vebanın giderilmesi için ilahi bir gücü olduğuna inanılan aya yalvarılmaktadır; "O nedi ki gap gaya/ Köyden endi sar[ı] çaya/ Savuşdursun belanı/ Yalvardım gümüş aya" (Seyidov 1992: 2).

Kabilevî toplumlar, kendi kafalarında yaratıp tapındıkları ilahların, gönlünü hoş tutmak için kurban sunma, dua etme, isteklerini yerine getirme vb. uygulamalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda onlardan kaçmaya, onları aldatmaya da çalışmışlardır. Söylediklerinin yanlış anlaşılıp ilahların kızacağı ihtimaline karşı örneğin zararlı hayvanların isimlerini açıkça zikretmemiş, onların gerçek isimlerinin yerine ilahların anlamayacakları isimlerini söylemişlerdir. Örneğin kurda *canlı, dik kulak*, *kızılgöz*; ayıya-*büyük ayak, tabanı geniş, muhar*; vaşağa *kötü diş, sarı ayak, kiştık sokmak*; porsuğa *kısa kuyruk, pık pık*; kirpiye *iğneli, çıganak tüy*; tilkiye *hileci, tavukçu, uzun kuyruk*; gelinciğe *akdöş*,; domuza *yamçukulak, baş döven*; ineğe *çuh çuh, illeziy;* koyuna *allezin; ata tüşe*; eşeğe *uzun kulak* demekteydiler (Şahin 1995: 78-79). Anadolu'da da benzer sebeplerle ve elbette İslami inanışa bağlı olarak domuzun *dağdaki, sözüm ona, adı batasıca, adı kötü* vb. biçiminde isimlendirilmesi de gizli dilin bir göstergesidir (Şimşek 2003: 225).

Tatarlar arasında (İsanbet 1970: 12) bu meseleyle ilgili şu örnek anlatılır. Nineler sıçana tuzak kurunca çocukları şöyle tembihlerlerdi. Sakın "ismiyle" çağırma "kendisi" sezmesin, sezerse tuzağa düşmez. Bu sebeple de sıçana *komak* veya *ozın koyrık* demişlerdir. Karaçaylarda, isminin söylenmesinin sakıncalı olduğu düşünülen bir hayvanın adını evdekilerden biri söylediğinde, yaşlıların "sen hayırlı söz söylemesini bilmez misin" diye kızarak "ağzın kurusun, yazıklar olsun" şeklinde ilendikleri ve akabinde "düşünülen yerden Allah uzak etsin, adı ölü yemeğinden sonra anılsın, başı ateşte böyçe yansın" denildiği ve ateşe bir çöp atıldığı kaydedilmektedir (Şahin 1995: 80).

Hayvanların adlarına ilişkin oluşturan gizli dil numunelerinin pek çoğunun bugün yaşayan bilmecelerle korunduğunu görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinde ve pek çok Türk boyunda yaygın olan koyun ile ilgili "Sabah gelir ellezi/ Akşam gelir ellezi/ Türlü türlü ipekten/ Düğme yapar ellezi", şeklinde yaşayan bilmecedeki "ellezi" kelimesinin anlamı-

nı erken dönemlerdeki gizli dil bağlamı içinde aramak gerekmektedir. Düşünce gelişiminin çok eski seviyelerini yansıtan örneklerin bugünkü bilmece repertuvarlarında saklanan numunelerinden biri de Başkurtlar arasında yaşayan şu bilmecede görülür: "Şart etti, şurt etti/ Karadağ'ın kapısı/ Yalt etti yolt etti/ Kara ormanın arkası/ Geçip gitti görmedim/ Ne olduğunu bilmedim". Bu örnekte gizlenip söylenen gizli "iyenin" yani Gök Tanrısının ruhunu teskin etmeye çalışma, ona hissettirmeden geçip gitme; o sezse de görmemiş ve bilmemiş olarak kalmaya ve bununla "iye"nin zarar vermesini engellemeye çalışmayı görmek gerekmektedir (Süleymanov 2004: 240).

Toplumların eski zamanlarına ait bu sembolik dil, sosyal işlevini zamanla genişletmiş ve değiştirmiştir. Toplumlara önderlik eden insanlar zaman içinde kendi menfaatleri doğrultusunda bu dili kullanmaya başlamışlardır. Bazı önemli meseleleri halktan gizlemek, halktan gizli birtakım işler yapmak konusunda bu ifade aracından faydalanılmıştır. Bazen de topluluklar arasındaki ilişkiler bu yolla belirlenmiş, şu veya bu topluluğun, milletin savaş gücü, askerleri hakkında bilgi edinilmiştir.

Bu durumda bilmecelerin birçoğunda, insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının öyküsü; bilinen en eski geleneksel toplumsal haritaları olan ve insana hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültürel kodlar olan mitlerin/mitolojinin (Çobanoğlu 2002: 7), esatir unsurlarının izlerini, animistik ve totemistik döneme ait unsurları bulmak mümkündür. Ancak bu, bilmecelerin hepsinin mitoloji ile alakalı olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine bilmecelerin birçoğunda insanın günlük hayat tarzı, onu ihata eden tabiat hadiseleri aynı zamanda maddi vasıtalar daha çok göze çarpmaktadır.

Bilmecelerin mitolojiyle olan bağlarını (1) Sembolik/gizli dil ifadelerinin bilmece halini alması, (2) mitik hikâyelerin bilmecelere konu olması ve (3) mitolojik döneme hâkim animist ve totemist anlayışın bilmece metinlerine yansıması şeklinde üç noktada toplamak mümkündür. Mit-bilmece ilişkisi bakımından ele alındığında, sözlü edebiyat türlerinin hepsi gibi bilmecelerin de günlük hayattan ve inanışlardan bağımsız olmadıkları görülür. Birçok araştırmacının kabul ettiği gibi bilmecelerin kökeninin mitolojiye bağlı olması ve fakat resmiyeti ve ihtişamı gerektiren mitin ve -eş zamanlı, ayrıca eğlenceli olan- bilmecenin sunum bağlamında birbirine fazlaca ters düştüğü ortadadır. Ayrıca muhteva bakımından mitlerin ihtişamlı ve resmî, bilmecelerin doğal ve eğlenceli olmaları söz konusudur.

Bilmecelerin bugün olduğu gibi yalnızca bir eğlence aracı olarak doğmadığını ileri süren görüşler, bilmecenin tarihini çok eski çağlara kadar götürürler ve onun başlangıçta daha ciddi görevleri, toplum hayatında özel bir önemi haiz olduğunu kabul etmektedirler. Bilmece sorma ve cevaplamanın ciddi işlevlerini yitirdiği dönemlerde, bilmeceyi çözemeyenin sorana bir şehir bağışlaması; bazı bilmecelerin sonundaki "ya bunu bileceksin ya bu gece öleceksin" şeklinde kalıplaşan ifadelerin yer alması, masallarda padişahın sorduğu soruyu bilemeyenlerin bedelini canıyla ödemesi vb. birtakım kanıtlar bilmecelerin oluşum dönemlerindeki ciddi görevlerine göndermeler yapmaktadır.

Bilmecelerin devletleri ilgilendiren işlerde oynadığı rolün niteliği ise masallarda ortaya çıkar. Seyidov (1971: 10) bilmecelerin iki milletin savaşıp savaşmayacağı konusundaki belirleyiciliğinden bahseder. Birinin diğerine savaşlardan önce bilmeceler yolladığını şayet bilemezse savaş ilan ettiğini kaydeder.

Bilmecelerin ilk zamanlarda, genç kızlar ve erkeklere anlaşılması zor bilmeceler sormak, sorulan bu sorularla karşı tarafın zekâsını bilgisini ve becerisini yoklayarak, beğenisini kazanmak ve bu yolla cevap veren erkeğin o kızla evlenme hakkını elde etmesi bu türün iş-

levsel özelliklerinden biridir. Birçok halkın masallarında bilmecelerin kız ile erkeğin evlenmesinde belirleyici olduğuyla ilgili zamanın izleri masal motifi olarak kendini gösterir (Şahin 1995: 8).

Türkiye'de bilmece sormanın işlevleri konusunda ilk ilişki ise imece usulü yapılan işlerle ilgili kurulmuştur. Tütün toplama, mısır ve fındık ayıklama, pamuk çekme gibi işler sırasında bilmece sormak, işleri kolaylaştıran ve hoş vakit geçirten bir fiil durumundadır (Başgöz 1974: 29; Başgöz-Tietze 1999: 36).

Bilmecelerin fonksiyonları üzerine çalışanlar zaman zaman bilmecelerin insan psikolojisiyle olan ilgisinden bahsetmişlerdir. Mesela William Hugh Jansen (1968: 231-241) bilmece yarışmalarında bilmeceyi soran ve çözen kişinin karmaşık hale getirilmiş olan birtakım soruları anlamak, başkalarının farkında olmadığı benzerlikleri bildiğini hissetmek suretiyle psikolojik bir tatmin yaşadığını belirtmektedir.

Bilmeceler anonimleşmelerine paralel olarak tarihteki sosyal ve dinî gücünü de yitirmiş ve halkın eğlence vasıtası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra bilmeceler dünyayı yeni tanımaya başlamış nesneleri ve objeleri kavrayan çocukların kelime hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Toplumların dinamik bir değişim sürecinden geçmesi ve pek çok eski geleneğin değişmesi veya yok olması kaçınılmazdır. Hal böyle iken bilmecelerin de eski işlevlerini sürdürmesini ve geleneğin kendini aynı yoğunlukta hissettirmesini beklemek doğru olmaz. Destan, efsane, mitik anlatıların zaman içinde masalsı bir hal alması gibi, öldürücü silahlarla savaşmak kadar ciddi, tehlikeli bir ölüm kalım savaşı olan bilmeceler de birtakım kültürel ve bilimsel gelişmelere paralel olarak değişmiş ve bir oyun ve eğlence unsuru haline gelmiştir. Bu durumda da bilmecelerde sorulan "şey"lerin büyüsünü, sosyal ve dinî önemini kaybetmesi söz konusudur. Böylece bilmeceler herkesçe bilinen hale gelip, anonimleşerek bir zekâ oyunu ve eğlence vasıtası olur.

Toplumların her anlamda değişmeye başlamasıyla beraber gerek işlev bakımından gerekse takvime bağlı olarak anlamını giderek yitiren bilmeceler, günümüzde sadece eğlenme ve hoş vakit geçirme amacıyla özellikle kapalı toplumlarda muhafaza edilmiştir. Bilhassa kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde bilmecelerin büyükler tarafından bir kurala bağlı kalarak, sorulduğu ve yine belli kurallar çerçevesinde cevaplandırıldığı bilinmektedir.

Kavram, terim, köken, tarihî arka plan ve işlev bakımından kısaca izah edilmeye çalışılan bu sözlü kültür ürününün, aynı zamanda evrensel bir tür olması ve belli durum, nesne ve kavramların bütün toplumlarda benzer çağrışım ve imajları harekete geçirmesi sebebiyle, çeşitli ve genellikle kültürel ve coğrafî anlamda birbirinden oldukça uzak olan yerler için bile mukayese edildiğinde son derece yakın benzerlikler taşıdığı gözden uzak tutulmamalıdır. Aralarında dil ve kültür birliği olan boyların, kültürel unsurlarında ortaklıkların olması son derece doğal ve beklendik bir durumdur. Türk dünyasında tarihî ve kültürel mirasın yeni kuşaklara taşınmasında yegâne bağ dildir. Türk sözlü kültür ürünlerindeki bu benzerliğin dil birliğinin yanında sosyal, kültürel değer yargılarında, dünya görüşlerinde, hayat algılarındaki ortaklık ve tarih birliğinde yattığı bilinen bir husustur. Tarihin derinliklerinden gelen, eski bir konuşmalık tür olan ve Türk kültürünün ve toplumunun şifrelerini gizleyen bilmecelerin, Türkiye'nin pek çok bölgesinde söylenen pek çok örneğine, Türkçenin konuşulduğu değişik coğrafyalarda rastlanmasını da bu dil ve kültür birliğiyle açıklamak mümkündür. Bilmecelere bu nazarla bakıldığında kendisini en doğru şekilde Codex Cumanicus'ta ifade eden, kadim ve sürekli olan bilmece geleneğine göre, Tatarlar veya Özbeklerde çok görülen bir bilmeceye, Yakutlarda veya Altay

diyalektlerinde de rastlamak mümkündür. Bilmecelerin şekil yapısı, kafiye ve redif düzenleri, konu tasnifleri, sorma ve cevaplama geleneği vb. bakımından da benzerlikler görülmesi kültür birliğinin başka bir göstergesidir. Türk bilmecelerinde son derece güçlü olan ve onları şiirsel bir üsluba kavuşturan imajlar veya mecazlar, bir yandan Türk insanının doğadaki nesnelerle olan sıkı ilişkisine, maddi, manevi kültürüne ışık tutarken, diğer yandan da Türk insanının özgün buluşlarını, nükte, gözlemleme ve onların gücünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak daha kalabalık araştırıcı gruplar ve daha fazla materyalle yapılacak çalışmalarla, yüzyıllardır farklı siyasi oluşumların, farklı coğrafyaların ve kültürlerin etkisi altında kalan bu geniş Türk dünyasının ortaklıklarının tespit edilerek, ortaklıklar listesinde yer almayan ürünlerinin de araştırılması kanaatimizce Türk kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda Türk dünyasıyla gelişen ilişkiler çerçevesinde yapılan mukayeseli folklor çalışmaları içinde bilmece türüne fazla değinilmemiş, üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Tespit ettiğimiz bu noksanlığı bir ölçüde giderebilmek amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışmada bilmece türü üzerinden Türk dünyasının ortak düşünce, kabul, değer, bakış açısı gibi noktalarda pek çok şifresinin belirlenmesi hedeflenmiş ve bu çaba otuz üç konu başlığı altında sistematize edilerek amaçlanan sonuç ortaya konmuştur. Bu alanda tespit ettiğimiz yedi yüz ortak bilmece olmakla birlikte bunların tamamını vermek bir yazının sınırlarını aşacağı için, yayılma sahası bakımından geniş olan belli birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

Örnekler:
Gök-Yıldız

ttü	Ağır halıyı silkemedim Ufak taşı dökemedim
btrk	Ağırca alıyı çırpamadım Ufacık daşları dökemedim
çuvş	Kıvak şınalık şinçe pir nuhrat
gagz	Büük kilim döşedili Onda papşoy ekili O kilim kaldırılmaz Cece tene toplanmaz
kary	Babam vergen ahçını soyamadım Anan vergen halını suremedim
kazr	Bir palazım var, çırpa bilmerem Nahışı hırdadı saya bilmerem
kırm	Kök kiyizni kakamlayım Ufak taşın cıyalmayım
krçy	Ne barama – ne barama Balta uzunu baralmayma Kök kiyizni kagalmayma Çawul taşnı cıyalmayma
krgz	Oor kilem kagalbaymın Mayda taştı tere albaymın
kumk	Yayıvum ullu-yayıp bolmayman Çakam uvak-cıyıp bulmayman
özbk	Oğa ini ming botır Köm-kök gılamda yatır
stvr *trkm*	Agır halımı kakabilmen Ownuk dişimi dökebilmen
trkm	Agır halım kaka bilmen Ovnuk daşın döke bilmen

Yıldız

ttü	Dam başına darı serdik
afgn	Tamğa tarı jaydım
alty	Buska budayım tögüldi
çuvş	Aslık tırne vit çul ıvıtrım
haks	Pusta pugday unım çaydım
kazk	Tam basına tarı caydım
kazr	Ham gümüşe ahşam serdim darını Seler vurub dedim darı beş hanı

kklp	Tam başına tarı caydım
krçy	Üy başında tarı sebdim
krgz	Talaaga taruu çatçım
nogy	Kazan tolı ak koz
özbk	Osmanga buğday saçdım
tatr	Öy başına tarı siptem
yakt	Balağan ürdüger çarpa toxton sıtar ühü

Balık

ttü	O nedir ki veliçini velinas, kanadı var, kuyruğu var, Uçsa bile sahrada yaşayamaz
alty	Kanadı bar da bolzo Uçpay cat Budı cok to bolzo Cedijip bolbozıng
balk	Kanadı var uçamaz Karada da kaçamaz
başk	Ayağı yuk-yöröy Kanatı var-osa almay
blgr	Kanadı var uçamaz Karada da kaçamaz
gagz	Biz yaşeeriz kuruda O yaşeer suda Var kanat, ama uçameer Yok bacak, ama kaçer
gazr	Kanadı var uçamaz Kıçı yohdur kaçabilir
haks	Azağı çoh çügür çörse Hus nimes hanattığ An nimes huzuruhtığ
kazk	Bir nesre kamatı bar uşa bilmes Uskanda cerdin közin basıp cürmes Sanınan karışa kalmay kuvsadagı Ustavga kol men sanın ebi kelmes *** Altı ayağı bar tal tayağı bar Arkasında kuyrığı bar Cerde cürüvi cok
kazr	Ganadı var uça bilmez Guru yerde gaça bilmez
kbrs	Guyruğu var ad deyil Ganadı var guş deyil
kırm	Kanatı bar uçalmay Arkası bar yatalmay Ayağı yok Artından Kaşka cüyrük yetalmay
krgz	Kanatı bar uçpayt Kuyrugu bar konboyt
krph	Kanadı var ucabilmez Guru yerde gaçabilmes
lbnr	Suga kerse mundag mundag yügüyedo Kuyukka çiksa canı yok
özbk	Kanotı bor uçmaydı Kuruklıkda yürmaydi
tatr	Koratı bar açmıy Ayagı yuk yüriy
uygr	Bir nersem bar, ceni baru egiz uçmas Mañğan çağda putliri yerge tegmes Yer bilen asmangiçe ot yansimu Tırnakçilik heçbir yeri otto köymes

İnek Memesi

ttü	Dört kardeş bir kuyuya taş atar
osml	Dört tatar Bir kuyuya taş atar
alty	Tört öl bir pedreke siydi
blgr	Dört kardeş bir kuyuya ok atar
btrk	Dört katar bir kuyuya taş atar
gazr	Dört gelinim var Dördü ola bir boyda Kör kuyuya daş atar
kary	Dört kelindeş Bir kuyuga ok atar
kazk	Tört tuvızkan bir şunkırga kuyadı

kbrs	Dört gardaşdırlar beş deyil Akıdır yaşını su deyil
kırm	Dört kelindeş bir kuyuğa ok atar
kklp	Tört mergen bir kudıkka ok atar
krçy	Tört adam bir uruga sıyına
krgz	Tört sarf bir oroogo kuyat
nogy	Dört derviş bir kuyıga tas atar
özbk	Tört mergan Bir kudukka toş otar
tatr	Dürt kilendeş ber koyıga uk atar
trkm	Dört dogan bir çukura tüykürer
tuva	Dört kürk aynı yuvaya işer (Rusçadan tercüme)
uygr	Töt kalender bir kölçekke siyidu

Eyer

ttü	Attan yüksek itten alçak
afgn	Atdan belend Pişekten pest
alty	Attan biyik, koydon cabıs
dbrc	Attan yüksek İtten alçak
kary	Attan öksek itten alçak
kazk	Atdan biyik Koydana lasa
kazr	O nedi ki Atdan hündür İtden alçag
kırm	Attan yüksek Köpekten alçak
kklp	Attan biyik İytten alaca
krçy	Atdan miyik itden alaşa
krgz	Attan ekiz itten pas
nogy	İytten alasa, attan biyik
özbk	Otdan baland İtdan past
stvr. *trkm*	Atdan beyik, itden pes / Kürenov
tatr	Attan biyik İtten tebenek
trkm	Atdan beyik, itden pes
tuva	Benden küçüktür, ama beni atın üzerine oturttu (Rusçadan tercüme)
uygr	Atdın igiz İtdın pes

Havuç

ttü	Kürt kızı içerde saçlığı dışarıda
alty	Boyı turada, çaçı tışkarı
gazr	Koca babam evde yatar Sakalı damda yatar
haks	Hızıl hıs harashı çirde Sürmesteri çarıh çirde
kazk	Kızıl kızıl, kızıl kız Burımı netken uzın kız Özi uygıga batadı Burımı sırtta catadı
kazr	Yer altında sarı biz *** Kelinin başı topragda Saçı çölde
kklp	Kıp kızıl kız cer astında Şaşbayları cer üstinde
krçy	Bir kızım bardı da Çaşaganı taşadı Smeleri tuwrada
krgz	Kiçine gana sarı kişi Özü içkeri, sakalı tışkarı
lbnr	Eylam içkere Saçmagı taşkarı
özbk	Kızıl kız yer ostıda Soçları er ustıda
tatr	Utıra olmaday kız törmede Çeçe uromda Yarıy ürmege
trkm	Dayzam içde Saçı daşda

uygr	Serik balam içkiri Sakallari taşkiri

(İnna A'Tayna)-Balık-İncir

ttü	Sureler içinde mimsiz Hayvanlar içinde dilsiz Ağaçlar içinde gülsüz
blgr	Hayvanlar içinde dilsiz Meyvalar içinde gülsüz
btrk	Hayvanlardan dilsiz Meyvalardan gülsüz
kazr	Heyvanda dilsiz Bahçada gülsüz
kerk	Ağaçda gülsüz Kur'anda mimsiz *** Heyvanda dilsiz, ağaçda kalsız *** Kuranda mimsiz Ağacda gülsüz Hayvanda dilsiz
kırm	Ayvanlarda tilsiz Meyvalarda gülsiz İnsanlarda yüzsiz
kklp	Tilsiz hayvan kördim Gülsiz miyva kördim (nar)
krgz	Canduudan tilsiz Cansızdan gülsüz
özbk	Kiyımlardan yengsiz Mevalardan gülsiz Taomlardan tuzsuz Hayvonlardan tilsiz
tatr	Surede "mim"siz Mivede gülsiz
uygr	Suni körse tinimsiz Hayvan içide tilsiz Altun tengge şirnilik Meve içi de gülsiz İkisiniñ kedrini Yep baksingiz bilisiz

Baş

ttü	Yedi delikli tokmak Bunu bilmeyen ahmak
osml	Yedi delikli tokmak Bunu bilmeyen ahmak
balk	Yedi delikli tokmak Buni bilmeyen ahmak
blgr	Yedi delikli tokmak Bunu bilmeyen ahmak
btrk	Yedi delikli tokmak Bunu bilmeyen ahmak
dbrc	Bir tokmagım bar, yedi delikli
dlrm	Yedi delikli tokmak Bunu bilmeyen amak
gagz	Edi delikli susak Onu bilmeen ahmak
kary	Bir eşik bir teşik
kazk	Bir tobıkta ceti cırtın
kazr	Bir gıllıca yumağım var Yeddi delik-deşiği var *** Yeddi deligli tohmag Onu tapmayan ahmag
kbrs	Yedi deligli bir togmag Bunu bilmeyen bir ahmag
kerk	Yeddi dellüklü tohmah Bunu bilmeyen ahmak
kırm	Yedi teşikli tokmak Onı bilmegen ahmak
krçy	Bir töbede ceti teşik
krgz	Bir tokmogum bar Tokmogumun ceti teşigi bar Üçöö cuptan biröö tak Bu nimne oylop top
kumk	Bir töngekde yetti teşik
nogy	Bir törbede yeti teşik
özbk	Bir tobada yetti teşik
stvr .trkm	Yedi deşikli gıl yumag
tatr	Bir çulanda cidi işik
trkm	Yedi deşikli gıl yumak
trnçi	Kiçikkine kümbözüm barını tüñlüki bar
urml	Yedi teşikli tohmah Anı bilmegen ahmah
uygr	Bir dövide yete töşük

Sümük

ttü	Karanlık yerden kadı gelir Beş halaylık karşı varır Aldım ele vurdum yere Allah belasını vere
blgr	Karanlıktan iki hanım gelir Beş halayık karşı gider
dbrc	Karanlık üyden kelin kele Beş kolga karşı kele Aldım ele vurdum yere Allah belasını vere
kary	Karanlık üyden kelin kele Beş alayık karşısına kelir Aldım ele vurdum yerge Tanrı belasın bere
kbrs	Garannıgdan gadı gelir Beş halayıg garşı gelir Alır ele vurur yere Allah musdakını vere
kerk	Yere attım atdım su mevçi Her anda bir du mevçi Allah belasını vire Kim bilir bu verici
kırm	Karanlık üiden kadı kele Beş halayık karşı dura Aldım ele urdum yere Allah belasını vere
krgz	Cogorton kelgen eki kalça Alıstan kelgen beş kalça Alıp ursa çil parça
uygr	Men buyaktın baray Sen uyaktin kel Kara ciranıñ ağzida uçrişeyli *** Koş erikka su kelse Beş dıbane beriptu

Pantolon

ttü	Sabahtan kalktım Çatal guyuya sdüştüm
ahsk	Sabağınen kalkdım Çatal kuyuya düşdim
alty	Sen pir tollo par Men pir tollo parayın Ötküşke parıp tuştacarvıs
kazk	Erte turdım Eki ayır colga tüstim
kazr	Seherden duraram haçaya minerem Heçesiz heç yana getmerem
kırm	Erte turdım Eki yolğa çaptım
kklp	Erte turdım eki ayır colga tüstim
krgz	Zaar menen eki colga kirdim
nogy	Ergen men turdım Ayırış yolga mindim
özbk	Erta turdı İkki ayrı yolga tüşti
tatr	İrten tordım İke ayırı yolga töştim
uygr	Ağzi bir, kuyruki ikkidur Sekrep çüşsingiz ohşaşla çongkur *** Etigende kopup ikki açe yolgha mangidu

Ekmek

ttü	Yaş soktum kuru çıktı
osml	Yaş soktum kuru çıktı
afgn	Höl urdim kuruk çıkdi
balk	Yaş koydum kuri çıkardım
blgr	Yaş sokdum kuru çıktı
btrk	Yaş salarım kuru çıkar
dlrm	Yaş soktum kuru çıktı
gagz	Yaş soktum kuru çıkardım
kazr	Höyüş batar, kuru çıhar
krgz	Öldöp ursa kurgak çıgat
nogy	Yuviş tıktım, kuru şıktı
özbk	Höl atdım Kuruk çıkdı

Yumurta

ttü	O yanı kaya Bu yanı kaya Ortası sarı maya

alty	Tegridin tüşken teevirk kındırgan *** Sırtı taş, Ortozı möngün Özögi altın
balk	Alti kaya Üsti kaya İçinde var Sari maya
blgr	Her yanı ak kaya İçinde sarı maya
dbrc	O yanı kaya Bu yanı kaya İçinde sarı maya
kazr	O yanı gaya, bu yanı gaya İçinde sarı maya
kerk	O yüzi kaya Bu yüzi kaya İçinde var sarı maya
kırm	O yağı kaya Bu yağı kaya İçi tolu eki tüs maya
kklp	Astı pahta, üsti pahta Ortasında melle pahta
krçy	Arı canı ak kaya Beri canı ak kaya Ortasında sarı maya
krgz	Arı too, beri too Ortasunda sarı too *** Üstü takta astı takta Orto ceri sarı pahta
krph	O yanı gaya Bu yanı gaya İçinde sarı maya
nogy	Ol yagı kaya Bu yagı kaya İşinde sarı maya
stvr. *trkm*	Anırsı gaya, berisi gaya Ortaarası sarı maya
tatr	Ak tepen Ak tepen eçende sarı may
trkm	Anırsı gaya Bersi gaya Ortarası Sarı maya

yakt	Taha taas İhe ürün kömüs Ol ihiger kıhıl kömüs baar ühü

Ateş

ttü	Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez
ahsk	Bir öküzüm var, yatdığı yerinde ot bitmez
alty	Sarı aygırdıñ sidigi Ceti cılga cılıybadı *** Kızıl elik catkan cerden ölön çıkpas
balk	Benim bir öküzüm var, Yattığı yerde ot bitmez
blgr	Benim bir öküzüm var Yattığı yerde ot bitmez
btrk	Yattığı yerde ot bit bitmez
çuvş	Hirli tili yıvalarını vırınta siçi şulsır kkurik şitmi
dlrm	Bir öküzüm va, yatti yerde ot bitmez
gagz	Var bir al beygirim nerde yatar od bitmer
haks	Hızıl kiik çathan çirde hırıh çılga ot öspeen
kazr	Bir gızıl öküzüm var Harda yatsa ot bitmez
kbrs	Sarı aslan yattığı yerde ot bitmez
krçy	Bir ögüzüm bardı da Ol çathan cerge tük cıgmaydı
krgz	Kara buka catkan yerde çöp bolbas
nogy	Sarı at sübelgen yerge ot bitpes
stvr. *trkm*	Gızıl sıgır oynadı Ol yere ot bitmedi
trkm	Gızıl öküz yatan yerinde ot bitmez

Kısaltmalar:
ttü. Türkiye Türkçesi
osml. Osmanlı Türkçesi

afgn.	Afganistan Türkçesi
ahsk.	Ahıska Türkçesi
alty.	Altay Türkçesi
balk.	Makedonya-Kosova Türkçesi
başk.	Başkurt Türkçesi
blgr.	Bulgaristan Türkçesi
btrk.	Batı Trakya Türkçesi
çuvş.	Çuvaş Türkçesi
dbrc.	Dobruca Türkçesi
dlrm.	Deliorman Türkçesi
gagz.	Gagauz Türkçesi
gazr.	Güney Azerbaycan Türkçesi
haks.	Hakas Türkçesi
kary.	Karay Türkçesi
kazk.	Kazak Türkçesi
kazr.	Kuzey Azerbaycan Türkçesi
kbrs.	Kıbrıs Türkçesi
kerk.	Kerkük Türkçesi
kırm.	Kırım Tatar Türkçesi
kklp.	Karakalpak Türkçesi
krçy.	Karaçay-Malkar Türkçesi
krgz.	Kırgız Türkçesi
krph.	Karapapah Türkçesi
kumk.	Kumuk Türkçesi
lbnr.	Lobnor Türkçesi
nogy.	Nogay Türkçesi
özbk.	Özbek Türkçesi
stvr.trkm.	Stavropol Türkmenleri
tatr.	Kazan Türkçesi
trkm.	Türkmen Türkçesi
trnçi.	Taranci Türkçesi
tuva.	Tuva Türkçesi
urml.	Urumlu (Urum) Türkçesi
uygr.	Uygur Türkçesi
yakt.	Yakut (Saha) Türkçesi

NOTLAR

[1] Geniş bilgi için bkz.,(Türkyılmaz 2007: 12-17)

[2] Geniş bilgi için bkz.,(Türkyılmaz 2007: 17-20).

[3] Geniş bilgi için bkz.,(Levy-Bruhl 2006: 67).

KAYNAKLAR

Atalay Besim, 1992, *Divanü Lügati't- Türk Tercümesi, Cilt I-II*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başgöz İlhan, 1974, "Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları", [Çev: A.Levent Alpay], *Folklora Doğru (Bilmece Sayısı),* 337, 29-38.

Başgöz İlhan-Andreas Tietze, 1999, *Türk Halkının Bilmeceleri,* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2269

Çobanoğlu Özkul, 2002, "Türk Mitolojisi", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt I,* Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Efendiyev Paşa, 1981, *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Bakü, Maarif Neşriyatı.

Elçin Şükrü, 1989, *Türk Bilmeceleri,* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eliade Mircae, 1993, *Mitlerin Özellikleri,* İstanbul, Simavi Yayınları.

Georges Robert A.- Alan Dundes, 1963, "Toward a Structural Definition of the Riddle" *Journal of American Folklore*, 76 (300), 111-118.

Huizinga Johan, 2000, *Homo Ludens,* İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

İnan Abdülkadir, 1987, *Makaleler ve İncelemeler I,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İsanbet Nakiy, 1970, *Tatar Halık Tabışmakları*, Kazan, Tataristan Kitap Neşriyatı.

İsmayılov Hüseyin - Kurbanov Tacir, 2003, *Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 8. Kitab (Ağbaba Folkloru),* Bakü, Seda Neşriyat.

Jansen William Hugh, 1968, "Riddles-Do İt Yourself Oracles" *American Folklore,* [ed. Tristram Coffin], III.

Levy-Bruhl Lucien, 2006, *İlkel Topluluklarda Mistik Deneyimler ve Simgeler,* Ankara, Doğu-Batı Yayınları.

Maranda Elli Köngäs, 1971, "Theory and Practice of Riddle Analysis", *Journal of American Folklore*, 84, 51-61.

Sakaoğlu Saim, 1979-1983, "Bilmece Terimi Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları,* 17-21/1-2, 226-243.

Seyidov Nureddin, 1971, *Tapmacalar,* Bakü, Azerbaycan CCP Elmler Akademiyası, Nizami Adına Edebiyat İnstitüsü, Elm Neşriyatı.

Seyidov Nureddin, 1973, "Tapmacaların Bazı Hususiyetlerine Dair", *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler, Dördüncü Kitab,* Bakü, Elm Neşriyat.

Seyidov Nureddin, 1992, *Azerbaycan Tapmacaları Bilmeceleri,* [Haz.: Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esma Şimşek], Elazığ, Elazığ Belediyesi Yayınları.

Süleymanov Ahmed, vd., 2004, "Başkurt Edebiyatı I" [Çev.: Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov], *Başlangıcından Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt 29, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şahin İbrahim, 1995, *Aliylan Soltanı- Karaçay Halknı El Bergen Comakları*, Malatya, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şimşek Esma, 2003, "Bilmeceler", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi* Cilt 3, Ankara, AKM Yayınları.

Thalhammer Ingeborg, 1984, "Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?" (Çev.: Nevzat Gözaydın), *Türk Folklor Araştırmaları 1983,* Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Tietze Andreas, 1981, "Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Tahlili", [Çev.: Dursun Yıldırım], *Türk Folkloru Araştırmaları 1981/1*, Ankara,Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Türkyılmaz Dilek, 2007, "Türk Dünyasında Bilmece", Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış doktora tezi).